

De kunst van het niet weten en er wel zijn

De Presentiebeweging, Eropaf! en Eigen Kracht zijn bondgenoten bij hun hartstochtelijke inspanningen om hulpverlening weer naar een menselijk niveau te tillen waar contact maken centraal staat. Dat is de stellige overtuiging van Marc Räkera. Hij ziet die opvatting bevestigd tijdens het Presentiecongres waarvan hij hieronder verslag doet. Het is tijd voor slow sociaal werk. *Marc Räkera*

Op uitnodiging van Stichting Presentie neem ik deel aan het congres 'Uit de zorgval'. Het opiniestuk 'Kwetsbaarheid mag meer aandacht krijgen' van Andries Baart, grondlegger en spil van de Presentiebeweging, is de aanleiding voor mijn aanwezigheid. In dit artikel op de website Sociale Vraagstukken (www.socialevraagstukken.nl) stelt Baart dat de Eropaf!-aanpak kwetsbare mensen opjaagt. Als mede-grondlegger van de Eropaf!-beweging raakt me dat diep. Ik ervaar veel verwantschap tussen Stichting Presentie, Eropaf! en de Eigen Kracht Centrale; de mensen die zich door deze bewegingen aangesproken en geïnspireerd voelen delen veel uitgangspunten en zie ik als bondgenoten van elkaar. Na een korte mailwisseling nodigt Andries mij uit voor het congres. Ik beloof hem een artikel.

Op straat

Ruim twintig jaar geleden zag ik dat er mensen op straat leefden om wie vrijwel niemand zich bekommerde. Ze waren vervuild, aten uit vuilnisbakken en liepen

verdwaasd en "off line" door de stad; er was niet of nauwelijks sprake van contact met de omgeving. Deze mensen lieten we aan hun lot over. De opvatting dat mensen slechts te helpen zijn als er sprake is van 'intrinsieke motivatie' op basis waarvan zij een 'gemotiveerde hulpvraag' kunnen formuleren, was een belangrijke oorzaak van deze afkerige houding van sociale professionals. Vrijwel tegelijkertijd vond een aantal professionals deze theoretisch onderbouwde afkerigheid niet langer aanvaardbaar. Vanuit de ggz ontstond de bemoeizorg en in de maatschappelijke opvang begon de Eropaf!-beweging. Al heel snel leerden we dat er zijn, contact maken, in contact komen en wederkerigheid de belangrijkste vaardigheden zijn bij dit werk. Er – aanhoudend – zijn, een wederkerige relatie aangaan en dan kijken of er – misschien – verder iets gaat gebeuren. Afzien van vooropgezette plannen en doelen. Contact maken, een relatie aangaan en dan verder kijken.

Ik herinner mij een vrouw die ik een tijdlang in haar woning bezocht. De gordijnen stijf dicht. Vervuilde huiskamer. Verbaal agressief en afwerend, maar ze stuurde me niet weg. Na wekenlang regelmatig een uur ►

foto: Bigstockphoto

Ze waren vervuild, aten uit vuilnisbakken en liepen verwaasd en "off line" door de stad; er was niet of nauwelijks sprake van contact met de omgeving.

- tegenover haar op de bank te hebben gezeten, veelal in stilte, stak ze me ineens haar pakje shag toe. Verbouwereerd draaide ik een sjekkie, maar mijn hart maakte een sprongetje: contact!

Relatie

Rode draad tijdens het congres is 'de relatie'. In de debatten, workshops, presentaties en toespraken wordt dit begrip van alle kanten benaderd en besproken. 'Ook als u iemand professioneel wilt benaderen dan staat de relatie centraal, niet uw competenties, vakmanschap of vaardigheden', stelt Ernst Reichrath in zijn rol als Belgische professor. 'Alleen door goed aan te sluiten werkt het en kan er iets goeds voor zowel de vrager als de gever tot stand komen', gaat hij verder. Gedurende de dag leidt Reichrath de ruim vierhonderd aanwezigen aan de hand van komische, serieuze en muzikale betogen dwars door de kern van de presentie. En weer terug. En opnieuw. Hij laat het ons aan den lijve ervaren; naar hem luisteren is niet genoeg. Zo nodigt hij de aanwezigen nadrukkelijk uit om naast iemand te gaan zitten die we niet kennen. Om vervolgens blijmoedig van ons te verlangen dat we een relatie met elkaar aangaan: 'bemint elkander' klinkt het in sappig Vlaams. Er is geen ontkomen aan. 'Veel mensen hebben blokkerende overtuigingen waardoor zij hun doelen niet bereiken,' zegt hij. En even later: 'Vergeven is de hoop op een beter verleden loslaten.' En daar heeft de professor mij onverwacht vol te pakken. Deze zin laat me ook de dagen na het congres niet meer los. In mijn eigen verleden ben ik fiks gekwetst geraakt. Daar valt nog wel het een en ander te herstellen. Maar deze zin helpt. Nu begin ik het te snappen. Aan het eind van de dag doet de professor zijn pruijk af en maakt zich bekend als een uit Utrecht afkomstige

acteur. Dat doet niets af aan hetgeen hij voor ons gedaan heeft. Integendeel. Deze man heeft het wezen van de presentie diep in zich opgezogen en weten om te zetten in indringend 'ervarend leren' voor alle aanwezigen. Met veel dank.

Kwetsbaarheid

Onderdeel van het congres is een debat met als titel: 'Naar een politiek van kwetsbaarheid'. Debatleider Felix Rottenberg neemt veel tijd voor het zoeken naar een definitie van kwetsbare mensen. 'Wie zijn dat dan?', vraagt hij de panelleden. 'Over wie hebben we het?' Op een bepaald moment breng ik in dat we misschien niet meer moeten spreken over kwetsbare mensen maar over mensen in kwetsbare omstandigheden. Want dan hebben we het namelijk niet meer over de ander, maar ook over onszelf. Iedereen krijgt tijdens zijn of haar leven met omstandigheden te maken waarin je kwetsbaar bent of zelfs gekwetst raakt. Dus als we ons afvragen hoe we met mensen in kwetsbare omstandigheden moeten omgaan, is de vraag eigenlijk hoe we willen dat er met onszelf wordt omgegaan. Kwetsbare mensen zijn niet 'de anderen'; dat zijn we zelf.

In zijn artikel op de site SocialeVraagstukken.nl zegt Andries Baart dat onze taal weinig mogelijkheden biedt om het begrip kwetsbaarheid verfijnd te benaderen. Dat leidt ertoe dat we ons ongenueanceerd uitdrukken. Daarom definieert hij vier niveaus of lagen van kwetsbaarheid: broosheid, breekbaarheid, hachelijkheid en verwondbaarheid. Deze begrippen zijn in meer of mindere mate op iedereen van toepassing, hoewel sommigen minder makkelijk verwond (geraakt) worden dan anderen. Maar dit heeft misschien wel meer te maken met persoonlijkheidskenmerken dan met de omstandigheden.

Voor degenen die voor gemeenten, rijksoverheid, adviesbureaus en andere beleidsbepalende instellingen de enorme hoeveelheden beleidsnota's en programma's schrijven waarin tegenwoordig kwistig gestrooid wordt met kreten als 'kwetsbare burgers' waar we 'op af' moeten om ze vervolgens, als we 'er zijn' (achter de voordeur...), in hun 'eigen kracht' te zetten kan het helpen om nog dieper te zoeken naar wat kwetsbaarheid feitelijk betekent. En vooral om te reflecteren op eigen kwetsbaarheden. Dat geldt natuurlijk ook voor degenen die op basis van deze nota's beslissingen voor en over anderen ('de kwetsbare burger') nemen. En voor ons, professionals in het sociale domein.

Genuanceerde eenvoud

Hans van Ewijk pleit voor genuanceerde eenvoud. Hij zegt dat presentie een beweging is die steeds meer medestanders kent, ook in de politiek. 'Wij verlangen collectief naar genuanceerde eenvoud', stelt van Ewijk terwijl hij ontspannen over het podium wandelt. We willen de dingen graag anders organiseren, anders met elkaar omgaan en anders zijn. We zijn de samenleving die georganiseerd is via systemen waarin regelgeving en verkokering leidend zijn moe.

Ook de Raad voor de Volksgezondheid en Zorg plaatst inmiddels vraagtekens bij het medisch model waarin het sociale ontbreekt. In wijken en buurten kunnen we het volgens de bijzonder hoogleraar af met een huisarts, een wijkverpleegkundige en een sociaal werker die nauw met elkaar samenwerken. Als zij er niet uit-

wordt.' Sommige vraagstukken zijn nu eenmaal niet (even snel) op te lossen, dan modder je dus door. Afhaken en afsluiten maken de zaak alleen maar erger, dat zou dus geen optie moeten zijn. Desondanks wordt de frase 'hier kunnen we niets (meer) mee', dagelijks nog vele malen uitgesproken en opgeschreven.

De Rotterdamse persoonlijk begeleider van het Centrum voor Dienstverlening, Nancy Lankhaar, maakt ons deelgenoot van een casus waarin zij al jarenlang doormoddert. Ze verwoordt heel goed waarom zij daar waar anderen geen enkel perspectief meer zien toch doorgaat en contact blijft houden. Juist dat laatste, het behouden van de relatie, is in het begin van het doormodderproces het enige en dus belangrijkste doel. Telkens opnieuw de relatie bevestigen: 'Jij bent belangrijk, ik ben er voor jou.' Als de betrokken cliënte op een bepaald moment heel boos wordt en zich afsluit valt Lankhaar terug op de afspraak die zij eerder met elkaar maakten: ze neemt na een aantal dagen afkoeltijd weer contact op en vraagt: 'Hoe gaan we verder?' Veel ketenpartners vinden eigenlijk dat zij ver over de grens gaat. Dit is ontoelaatbaar. Maar Nancy blijft, tegen de stroom in, toch contact houden. En dat lukt omdat zij een oprechte relatie met haar cliënte is aangegaan waarin zij jarenlang heeft geïnvesteerd. Inmiddels heeft de cliënte een woning gekregen en gaat het niet goed. Het feit dat de financiering van de hulp bij een totaal andere afdeling terechtkomt maakt het er ook niet makkelijker op. Gelukkig weet Nancy hoe ze creatief moet boekhouden en houdt zij, met steun van haar organisatie, de relatie in stand. Gevraagd naar

'Vergeven is de hoop op een beter verleden loslaten'

komen kunnen ze verwijzen naar specialisten in de tweede lijn. Maar het zwaartepunt ligt bij sociaal werkers in de eerste lijn. Op hen rust een zware taak want in principe is het sociaal model meer effectief dan het medisch model. De professionaliteit die hier bij hoort moet ingebed zijn in menselijke structuren en is een manier van zijn. Deze professionals verstaan de kunst van het begrijpen, zij kunnen ingrijpen maar ook juist niet ingrijpen. Dit is geen kunstje, maar een kunst die heel ingewikkeld is.

Doormodderen

Uit het aanbod van workshops kies ik degene met de aansprekende titel 'Doormodderen'. Workshopleidster Judith Leest vertelt dat een zekere Charles Lindblom al in 1959 de kunst van het doormodderen beschrijft in het boek *The Science of Muddling Through*. 'Let op', zegt ze, 'doormodderen is iets totaal anders dan aanmodderen. Bij aanmodderen doe je zomaar wat terwijl doormodderen weloverwogen en bewust gedaan

wat dit doormodderen uiteindelijk oplevert reageert zij uitgesproken: binding. De relatie is gebleven en zelfs duurzaam gebleken. Dat is pure winst. Inmiddels hoeft Lankhaar haar doormodderen iets minder vaak te verdedigen, onder haar samenwerkingspartners is langzaam maar zeker enig begrip ontstaan.

Sociale teams

Aan de workshop doormodderen neemt ook een maatschappelijk werkende deel die werkt binnen een sociaal team in Leeuwarden. 'Wij werken volgens het Nieuwe welzijn', zegt ze, 'ik heb dat doormodderen gelukkig helemaal niet meer nodig, want ik ga over alles.' Als er een uitkering nodig is kan zij deze toekennen, als er een woning nodig is eveneens en als er prikkels nodig zijn om cliënten tot participatie te bewegen kan zij deze prikkels geven. Ze zegt het monter en onbevangen, maar de schrik slaat me om het hart. Als het zo gaat kunnen sociale teams en sociaalgeneralisten, waarvan ik in principe groot voorstander ben, zich ontpoppen tot ultiem ➤

foto: Stichting Presentie

Deelnemers tijdens het congres 'Uit de zorgval' van de Stichting Presentie.

- ▶ disciplineringsinstrument. De sociaalgeneralist in de wijk verwordt zo tot een soort vooruitgeschoven post van 'de moraalridders' die menen te weten hoe wij moeten leven en die ook menen dat ze dit aan iedereen mogen opleggen, desnoods onder dwang. Maar dat is niet de bedoeling! Dan is er helemaal geen sprake meer van contact en wederkerigheid en medemenselijkheid en presentie en elkaar kennen en compassie en respect voor gekwetste mensen in kwetsbare omstandigheden. Dan dringen we weer de leefwereld binnen zonder een relatie aan te gaan en aan te sluiten bij de leefwereld. Dan begrijpen we de essentie van liefdevol en verstandig doormodderen niet en slaan we de plank mis.

Slow sociaal werk

Terwijl ik voor dit artikel mijn aantekeningen doorlees, moet ik denken aan de *slow food*-beweging. Die gaat ook over kwaliteit en duurzaamheid. Tegen de stroom van industrieel geproduceerd voedsel in zijn mensen bezig met smaak, kwaliteit, respect voor het milieu en oorspronkelijkheid. Eerlijk voedsel, met zo weinig mogelijk technische en genetische manipulatie. Er zijn veel overeenkomsten met het ideaal van duurzaam en slow sociaal werk.

Tegelijk zijn er ook veel obstakels bij het verwezenlijken van slow sociaal werk. Veel gemeenten werken aan plannen waarin zij de Wmo toch weer in regels proberen te vatten; dat is de taal waarin zij gewend zijn te denken. Plannen en protocollen waarin zij sociaal werk in plaats van in termen als medemenselijkheid, wederkerigheid en liefdevol benaderen, toch willen definiëren in tel- en meetbare eenheden. Op basis waarvan afrekenbare productafspraken worden gemaakt met instellingen die door middel van aanbestedingen meedingen naar de te vergeven opdrachten. Maar dat is volledig in strijd met de uitgangspunten van de presentie; zo organiseer je juist opnieuw een zorgval.

In zijn slotbetog stelt Andries Baart dat presente zorg moeilijk planbaar, organiseerbaar en controleerbaar is; we hebben te maken met een onoverzichtelijke complexiteit. Maar het is wel leerbaar: je leert terwijl je doet.

Deze ontwikkeling is permanent, het reflectieve leren staat nooit stil.

Bondgenoten

Mijn gevoel dat de bewegingen rond Eropaf!, Eigen Kracht Centrale en Stichting Presentie veel uitgangspunten delen en bondgenoten zijn is meer dan bevestigd. Zo gebruikt Eropaf! vaak de woorden contact maken en contact houden, waar Presentie de voorkeur geeft aan relatie. We bedoelen hetzelfde. Als het lukt om verder te kijken dan onze eerste aannames, iets wat de Belgische professor vanaf het podium ook over het voetlicht bracht ('aannames zijn dodelijk'), kunnen we nog veel van elkaar leren.

Eropaf! komt voor uit compassie en bekommernis, die bied je ongevraagd en onvoorwaardelijk aan mensen van wie je vermoedt dat ze dit kunnen gebruiken. Daarbij is de presentiebenadering het uitgangspunt. Niet het agressieve disciplineren maar juist respectvol aansluiten, aanvoelen en meebewegen. Om vervolgens, op basis van de uit contact voortkomende relatie, de mensen met wie je te maken hebt te ondersteunen bij het zoeken naar hun Eigen Krachten. De Eigen Krachten in hen zelf, maar ook die in hun sociale omgeving. Zodat mensen uiteindelijk zelf, samen met de mensen die belangrijk voor hen zijn, kunnen beslissen hoe zij verder willen en welke ondersteuning zij daarbij van hun omgeving nodig hebben. En welke ondersteuning zij van de nabije en dienstbare professionals verwachten. Het kan nog heel interessant worden als de drie "tegenbewegingen" in zorg en welzijn, Eropaf!, Eigen Kracht Centrale en Presentie in de toekomst meer aandacht krijgen voor de uitgangspunten die zij delen en voor wat hen bindt. Mijn persoonlijke overtuiging dat dit veel meer is dan op het eerste gezicht lijkt, is dankzij dit leerzame congres in ieder geval veel sterker geworden. Ten slotte nog even terug naar dat congres. 'Ik beoefen de kunst van het niet weten', roept iemand op een bepaald moment vanuit de zaal. 'Als ik met een nieuwe cliënt te maken krijg, probeer ik zo onbevangen mogelijk in gesprek te komen. Ik wil vooraf niets weten, ik wil niet uitgaan van aannames, ik wil iemand zelf leren kennen.' Hij krijgt applaus. ❖

DE ZORGVAL

Andries Baart en Christa Carbo
Uitgeverij Thoeris
www.thoeris.nl
208 pagina's. € 19,95
ISBN: 9789072219848

OVER DE AUTEUR

Marc Räkera werkt voor de stichting Eropaf! en is een dag per week verbonden aan het lectoraat Outreachend werken, preventie en herstel van de Hogeschool van Amsterdam. Hij is lid van de redactie van Sozio.